

Б.В. Год

**ПИТАННЯ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ У ПЕДАГОГІЧНІЙ
СПАДЩИНІ ВИКЛАДАЧІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ (ДРУГА
ПОЛОВИНА ХІХ ст.)**

У статті аналізується педагогічна спадщина викладачів Київської духовної академії С. Гогоцького, М. Зайцева, М. Маккавейського, М. Олесницького, П. Юркевича, розкриваються питання сімейного виховання, які вони вивчали.

Ключові слова: сімейне виховання, педагогічна спадщина, типи батьків, зміст сімейного виховання, педагогічна освіта батьків.

В статье анализируется педагогическое наследие С. Гогоцкого, М. Зайцева, М. Маккавейского, М. Олесницкого, П. Юркевича, раскрываются вопросы семейного воспитания, которые они изучали.

Ключевые слова: семейное воспитание, педагогическое наследие, типы родителей, содержание семейного воспитания, педагогическое образование родителей.

This article analyses the pedagogical heritage of S.Gogotskiy, M.Zaytsev, M.Makkaveyskiy, M.Olesnytskiy, P.Yurkevich, present issues of upbringing, which they studied.

Key words: family education, pedagogical heritage, types of parents, matter of family education, teacher education of parents

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, що відбуваються в усьому світі, значно відбилися на всіх сферах людського життя. Значні зміни відбулися в поглядах людей на шлюб, відносинах усередині сім'ї, ролі чоловіків і жінок в суспільній та особистій сферах. Спостерігається скорочення числа укладання шлюбів, зростає кількість позашлюбних дітей, збільшується число розлучень, неповних сімей і дітей, які в них виховуються. Нагальною потребою за таких умов є повернення до духовних цінностей, якими завжди відзначався світогляд українського народу, а також відродження сакраментального статусу родини, яка впродовж усієї своєї історії охороняла людину від соціальних потрясінь, виступала носієм звичаїв і традицій. Особливої уваги у цьому контексті заслуговує вивчення здобутків педагогів Київської духовної академії, які досліджували проблеми сімейного виховання. Виважене, творче використання

їхнього доробку може стати важливим фактором зміцнення інституту української родини.

Аналіз актуальних досліджень. В останнє десятиріччя у педагогічній науці представлено чимало робіт, в яких певним чином віддзеркалено такі проблеми, як зміст сімейного виховання в зарубіжних країнах (О. Демченко, Л. Калашник, О. Сурженко, Г. Фінчук, С. Червонецька, З. Янішевська); питання педагогічної просвіти батьків (Л. Буніна, Ю. Грицкова, О. Добош, І. Дубінець, О. Мальцева); співпраця родини і школи (К. Журба, Я. Журецький, С. Корнієнко, Л. Стахів, О. Штихалюк); підготовка молоді до життя в сім'ї (Н. Гусак, А. Даник, І. Даценко, Л. Йовенко, О. Кізь, І. Мачуська, Л. Яворська); взаємини батьків і дітей (Е. Заредінова, Д. Іванов, О. Косарева, І. Сіданіч); соціально-психологічні (Г. Бевз, А. Беседін, І. Дідук, І. Кошлань, М. Мушкевич, Л. Омельченко, О. Шукалова) та правові аспекти сімейного виховання (І. Васильківська, О. Горбач, О. Карпенко, Б. Левківський, В. Мироненко); питання сімейного побуту (О. Галько, С. Лазюк). Історію розвитку сімейного виховання, вплив виховних традицій на становлення особистості простежено у сучасних історико-педагогічних дослідженнях С. Бабишина, О. Вишневецького, М. Євтуха, О. Любара, М. Сметанського, М. Стельмаховича, О. Сухомлинської, О. Ярошинської та інших науковців. Але недостатньо вивченими є питання сімейного виховання у педагогічній спадщині викладачів Київської духовної академії другої половини ХІХ століття.

Мета статті: на основі аналізу педагогічних праць С. Гогоцького, М. Зайцева, М. Маккавейського, М. Олесницького, П. Юркевича виявити питання сімейного виховання, які вивчали викладачі академії, з'ясувати внесок педагогів у розвиток теорії родинного виховання.

Виклад основного матеріалу. Першим серед педагогів вищого духовного навчального закладу України другої половини ХІХ ст. звернув увагу на питання родинного виховання С. Гогоцький, проте його внесок у дослідження проблеми вичерпується лише згадкою у одній зі своїх праць. У «Введенні в педагогіку» (1855) науковець зазначав про необхідність використання науково-педагогічних знань під час виховання дитини у сім'ї,

оскільки наука «... пояснює матері всю важливість початкового її впливу на вихованця і навчає не тільки берегти його тілесну природу, а також незримою, духовною силою свого погляду і мови пробуджувати в ньому духовну силу. В особі гарно вихованого батька наука виховання закладає у вихованцеві основи почуття любові і страху, які будуть початком для його моральної та релігійної освіти» [1, с. 41].

Вивченням сімейного виховання також займався П. Юркевич. Науковець у роботі «Чтения о воспитании» (1865) стверджував, що «як зачатки добра, так і зачатки віри повинні висіватись і вирощуватись у дитячому серці з ранніх років. Дитина навчається від матері вимовляти ім'я Боже так рано, як тільки вона набуває здатності вимовляти слова» [7, с. 209]. Окрім сімейного морально-релігійного виховання, П. Юркевич у означеній роботі зазначав ще про необхідність навчання дитини у сім'ї. Дещо ширше питання сімейного виховання розкрито у його «Курсе общей педагогики с приложениями» (1869), у якій автор сім'ю разом з суспільством, державою і церквою визначив як середовища виховання. П. Юркевич основними завданнями родинного виховання називав соціалізацію дитини і морально-релігійне виховання. Вони у мислителя і педагога взаємопов'язані, адже «народилася людина у світ, і моральний дух сім'ї вже обійняв її, ця людина не існувала жодної хвилини в середовищі байдужої природи; з першим подихом вона стала уже людиною соціальною, тобто залучена в середовище найміцнішого морального союзу і відчуває освітній вплив вищих сил, які зосереджені в ньому. Дитя людське як тільки народжується, то і відроджується для життя морального під впливом родинного духу» [6, с. 201].

Незважаючи на те, що праці М. Зайцева присвячені навчанню у початковій школі, він також висвітлює окремі аспекти сімейного виховання. Як і П. Юркевич, М. Зайцев зазначав про розумовий розвиток дитини у сім'ї. На його думку, «уміння, котрі потрібні для успішного навчання у школі, мають розвиватися у дитини ще до школи, у домі батьків чи інших початкових вихователів» [2, с. 131].

Найбільше уваги проблемам родинного виховання серед педагогів Київської духовної академії другої половини XIX ст. приділив М. Олесницький. Його досягненням є виділення типів батьків і матерів. Всього науковець виокремив три типи батьків:

1. авторитетний, справедливий батько, який приділяє увагу дітям;
2. меланхолічний чи дратівливий татко, котрий до дітей ставиться суворо, а інколи і жорстоко;
3. батько, який не приділяє дітям уваги, а всі турботи з їхнього виховання переклав на матір.

Батько першого типу, за М. Олесницьким, є найбільш прийнятним, у сім'ях таких батьків створюються всі умови для нормального виховання дітей. Тато для них є авторитетом, сини та доньки його люблять і поважають. На думку ученого, «розвиток у дітей авторитета щодо батька обумовлюється природними якостями батька, як зрілого чоловіка, і становищем його у сімействі, як голови родини і суспільного діяча». М. Олесницький вважав, що виховання дітей в основному має покладатись на матір, оскільки батько через свою зайнятість не може приділити цьому достатньо часу. Педагог виокремив такі типи матерів:

1. нервова мати (вона любить дітей і турбується про них, проте їй не вистачає «ясності розуму» і спокійного характеру, вона часто непослідовна у своїх діях: може карати через дрібниці або надмірно виявляти свою любов до сина чи доньки);
2. безтурботна мати (її основна увага зосереджена на розвагах, а виховання дитини покладається на нянь і гувернерів);
3. справжня мати (любляча і вимоглива, старанно виконує свій обов'язок і покликання – доглядати і виховувати дітей).

Матерями останнього типу захоплювався науковець, взагалі він був переконаний, що діяльність жінки «повинна бути зосереджена головним чином у неширокій, але глибокій сфері сімейного дому» [4, с. 10]. Науковець виступав проти будь-якої професійної діяльності матері, такий розподіл обов'язків між батьками у родині свідчить про патріархальність поглядів М. Олесницького.

Наслідуючи С. Гогоцького, учений звернувся до проблеми застосування педагогічних знань у процесі сімейного виховання, але він обмежився тільки необхідністю педагогічної освіти матері. М. Олесницький доводив, що «чим серйозніше жінка усвідомлює важливість свого виховуючого завдання, яке передбачає її високе становище у суспільстві, і чим ясніше розуміє відповідальність свою за невиконання чи неналежне виконання його, тим більше вона повинна турбуватися про свою належну підготовку для виконання цього завдання. Підготовка ця має полягати у власній освіті взагалі наукою, а особливо педагогічною» [4, с. 14].

М. Олесницький у своїх працях з питань виховання досить ґрунтовно розкрив зміст сімейного виховання. Спершу він висвітлив фізичне виховання, оскільки був переконаний, що фізичний розвиток випереджає духовний. На думку ученого, фізичне виховання у перші роки життя дитини повністю покладається на матір, яка слідкує за «харчуванням і диханням, охайністю і одягом, сном і рухами» [4, с. 134]. Науковець висвітлив види годування немовлят (природне і штучне), серед яких найбільш корисним називає природне годування молоком матері, описує особливості раціону дітей у перші роки життя. Обов'язковим М. Олесницький вважав дотримання чистоти в дитячій кімнаті і провітрювання, правил гігієни під час догляду за дитиною.

Поряд з фізичним розвитком дитини, за М. Олесницьким, має відбуватись її розумове вдосконалення. Педагог духовної академії описував розумовий розвиток маляти від народження, звертав увагу на особливості його світосприйняття у перші роки життя. М. Олесницький рекомендував матерям, котрі займаються розвитком немовлят, давати прості речі для дитячих ігор, використовувати методику Ф. Фребеля. Важливим завданням матері, на думку науковця, є розвиток мовлення дитини. Він наполягав, що «не треба квапити дитину під час засвоєння мови і нав'язувати їй незрозумілі слова та фрази; це означало б зловживати мовою. Для успішного засвоєння мови необхідно в процесі ознайомлення дитини з предметами та їхніми якостями, кожен раз їй підказувати назви предметів, і підказувати обов'язково правильно і виразно» [4, с. 196].

У перші роки життя особливу увагу, на думку науковця, варто приділити розвитку фантазії дитини. М. Олесницький доводив, що найбільш дієвими засобами для цього є гра та казка. За певних умов використання іграшок під час гри ще більш посилює розвиток уяви дітей, а саме: «іграшка повинна бути піддатливою, тобто здатною в руках дитини набувати усіляких змін і перетворень, вона не має бути цілком готовою і закінченою; за своєю формою їй необхідно бути невизначеною і багатозначущою. Тільки в цьому випадку вона не буде гальмувати дитячу фантазію у її комбінаціях і сприятиме самодіяльності дитяти» [4, с. 204]. Завдяки казці, за М. Олесницьким, «розум дитини підноситься над чуттєвими предметами, що знаходяться перед очима, і у своїх уявленнях створює поєднання, які не зустрічаються у звичайному житті, що оточує дитину. Окрім того, у казці ховається значний потенціал для морального виховання малечі» [4, с. 215].

Важливою складовою змісту сімейного виховання, на думку педагога, має бути морально-релігійне виховання. Учений вважав, що формування релігійності дитини, як і моральності, має починатись з раннього дитинства, адже релігія «дуже близька для дитячого духу. І, якщо виходити з загального педагогічного твердження, що тільки те може міцно закріпитися у дитячій душі і стати живим, визначальним для усього життя принципом, що з ранніх років буде насаджене в ній, слід починати релігійного виховання дитини з ранніх років життя» [4, с. 274]. До основних методів морально-релігійного виховання віднесено приклад батьків, спільне виконання релігійних обрядів, бесіди. Саме дотримання батьками норм релігії та моралі, їхнє справедливе ставлення до всіх дітей, сприяння формуванню взаємної любові, дружби між дітьми, виявлення шанобливості у спілкуванні з нянями, гувернерами, за переконанням М. Олесницького, є запорукою успіху у процесі морального виховання доньок і синів. Науковець наполягав, що мати перша закладає в дитині «насіння релігійної віри». На початковому етапі релігійного виховання завдяки прикладу матері готується «грунт для релігійного насіння: прикладом своїм мати виховує маля до релігії в тому випадку, якщо кожний ранок і кожний вечір стає у присутності дитини на коліна, смиренно піднімає очі до неба, благоговійно

промовляє слова молитви і, можливо, навіть ллє сльози. Часто бачачи маму за молитвою, дитина і сама забажає молитись. Мати повинна навчити її молитись» [4, с. 274]. М. Олесницький надавав поради матері щодо привчання дітей до здійснення щоденних молитов, особливостей їх проведення. Взагалі, викладач академії стверджував, що «у всіх порядках і в усьому житті сім'ї має виявлятися релігійний дух. Про Бога і священні предмети батьки повинні говорити з певним благоговінням. Усі вимоги релігії і церкви повинні правильно виконуватись, щиро і залюбки» [4, с. 278]. Якщо до молитовного обряду, на думку педагога, людина має залучатись з раннього дитинства, то з приводу відвідування служб у церкві М. Олесницький мав іншу точку зору: «не можна дуже рано примушувати дитину бути у храмі, а особливо – залишатися з батьками у храмі під час богослужіння. Богослужіння незрозуміле маленькій дитині, а тому вона буде тільки нудьгувати під час нього». У той же час, дітям шкільного віку необхідно обов'язково систематично відвідувати храм. Під час проведення бесід на морально-релігійну тематику науковець радив знайомити дітей з такими поняттями як добро, віра, совість, справедливість та іншими. Пояснюючи означені дефініції, варто використовувати приклади з повсякденного життя дітей.

Естетичне виховання у родині, за М. Олесницьким, повинно відбуватися без примусу, природно і починатися вже у перший рік життя немовляти. У ранньому дитинстві засобами формування естетичного смаку можуть бути вірші, пісні, які дитя чує від няні чи мами, явища природи, тварини, рослини, птахи, внутрішнє оздоблення будинку, котрі воно бачить. У цей час «речі, які дитина споглядає, не повинні знаходитись у протиріччі з вимогами естетики, не мають бути позбавленим смаку змішенням фарб і форм» [4, с. 186]. Пізніше, у дошкільному віці, педагог радить привчати дитину до «вишуканих форм спілкування в товаристві» [4, с. 293], вдосконалювати мовлення дитини, робити його естетично привабливим: «на початковому етапі необхідно привчати дитину до чистої і ясної вимови слів. А потім необхідно учити вихованця декламувати ... зразкові словесні твори» [4, с. 294].

Як бачимо, М. Олесницький зосередив свою увагу на родинному вихованні дітей у період від народження до вступу у школу, обов'язок виховувати дітей у сім'ї він майже повністю покладав на матір. Зміст сімейного виховання, на думку педагога, включав фізичне, розумове, морально-релігійне та естетичне виховання.

Якщо М. Олесницький розробив систему сімейного виховання, то М. Маккавейський звертався лише до питання родинного морально-релігійного виховання. Науковець на прикладі виховання у сім'ях старозавітних євреїв показав його важливість, оскільки «правильна передача релігійних норм кожним старшим поколінням молодшому і міцне насаджування у серцях молоді віри були найкращою умовою довготривалої вірності Ізраїля Ієгові» [3, с. 45]. На думку М. Маккавейського, значною мірою завдяки релігійному вихованню дитини, яке здійснюють батьки, може відбуватись збереження і зміцнення нації, її духовний розвиток.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз педагогічної спадщини С. Гогоцького, М. Зайцева, П. Юркевича, М.Олесницького та М. Маккавейського показав, що науковці досліджували такі основні питання сімейного виховання: необхідність родинного морально-релігійного виховання (М. Олесницький, М. Маккавейський, П. Юркевич); використання науково-педагогічних знань під час виховання дитини у сім'ї (С. Гогоцький, М. Олесницький); потреба сімейного розумового виховання дітей (М. Зайцев, П. Юркевич, М.Олесницький); виокремлення типів батьків і матерів, забезпечення фізичного, естетичного виховання дітей у сім'ї (М. Олесницький). Найбільший внесок у розробку проблем родинного виховання серед викладачів вищого духовного навчального закладу України другої половини XIX ст. здійснив М. Олесницький. Перспективами вивчення даної проблеми є дослідження розвитку проблеми естетичного виховання школярів у педагогічній спадщині викладачів Київської духовної академії.

Література

1. Гогоцький С. Введение в педагогику / С. Гогоцький // Журнал Министерства народного просвещения. – 1855. – № 4. – С. 39-78.

2. Зайцев Н. Руководство к начальному обучению для учителей народных школ / Н. Зайцев. – К., 1869. – 319 с.
3. Маккавейский Н. К. Воспитание у древних евреев / Н. К. Маккавейский. – К., – 1898. – 107 с.
4. Олесницкий М. А. Курс педагогики. Руководство для женских институтов и гимназий, для высших женских курсов и для всех, занимающихся воспитанием детей / М. А. Олесницкий. – К., 1885 – 1887. – Вып. 1: теория воспитания, –1885. – 334 с.
5. Твердохліб Т. С. Особливості розвитку гуманістичних ідей у науково-педагогічній спадщині педагогів Київської духовної академії / Т. С. Твердохліб // Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. І. Сипченка. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – Вип. LIII. – Ч. II. – С.145–152.
6. Юркевич П. Д. Курс общей педагогики с приложениями / П.Д. Юркевич. –М.: Типография Грачева, 1869. – 404с.
7. Юркевич П.Д. Чтения о воспитании / П.Д. Юркевич. – М.: Университетская типография, 1865. – 354 с.